

müslümanlara faydalı hizmetlerde bulundular. Bu sebeple dihkanların sosyal ve iktisadî imtiyazlar karşılığında siyasî ehemmiyetlerinin kaybolmasına razı oldukları şeklindeki görüş (Barthold, *İslâm Medeniyeti*, s. 44) kabul edilemez. Çünkü ülkenin idaresi dihkanların iradesine bağlı olmadığı için Sâsânî Devleti'nin yıkılışında onların mesuliyeti yoktu.

Dihkanların İslâmî devirde yaptıkları hizmetler esas itibariyle eskisinden farklıydı. Onların başlıca işleri, halktan topladıkları vergileri âmil ve emîrlere teslim etmektir; dirlik ve düzenliğin sürdürülmesinde hizmetleri görüldüğü gibi silâhlı adamları ile de emirlerin seferlerine katılıyorlardı.

Dihkanlar varlıklı insanlardı. Horasan'daki bir köy dihkanının, Hârûnürreşid ile askerlerini bir kıtlık yılında halka külfet yüklemekten dört ay beslediği söylenir (Beyhakî, s. 497). Ya'kübî, IX. yüzyılın sonlarına doğru İsfahan şehrinin Yehüdiye semtiyle Cermaksân köyünde seçkin dihkanlarla Araplar'ın oturduklarını yazdığı gibi yine İsfahan'a bağlı diğer birçok köyde de dihkanların yaşadıklarını haber verir (*Kitâbü'l-Büldân*, s. 274). Fakat dihkanlar İran'da resmî hüviyetlerini büyük bir ihtimalle IX. yüzyılda kaybettiler. Bunun sebebi, İslâmiyet'in ülkenin her yerinde kesin bir şekilde yerleşmesidir. Gerçekten müslüman halkın kendi devleti karşısında bu temsilciler artık ihtiyacı kalmamıştı.

IX. yüzyıldan sonra dihkan "köy sahibi, köyün ileri geleni, çiftçi, arazi sahibi" ve "köylü" anlamlarında kullanıldı. Bilhassa XIII. yüzyıldan itibaren dihkan sadece "köylü" mânasını taşıdı. Bunlardan başka dihkanın XI. yüzyılda ve daha önceleri bedevînin zıddı olarak şehirli Araplar, İranlılar ve eski Acem padişahlarının kıssalarını bilen kişileri ifade etmek için de kullanıldığı görülmektedir.

Mâverâünnehir'e gelince, Sâmânîler'in ortaya çıkışlarına kadar siyasî birlikten mahrum bulunduğu için dihkanların durumları burada farklı idi. Gerçekten Mâverâünnehir'de dihkanların yetkileri daha genişti. Sayıları pek çok olan bu dihkanlar müstahkem hisaralarda yaşayarak idarelerdeki yerleri kontrolleri altında tutuyorlardı. Şehir ve yöreleri yöneten hükümdarlar da bu sınıfa mensup olup onlar da dihkan unvanı ile anılıyorlardı. İbnü'l-Esir 104 (722-23) yılı olaylarını anlatırken Semerkant dihkanından söz eder (*el-Kâmil*, V, 109). Ebû Müslim 134'te (751) Semerkant'a geldiğinde daha önce Horasan'da yaptığı

gibi o yöredeki dihkanların birçoğunu öldürmüştü (*a.g.e.*, V, 453). Buna karşılık Halife Mu'tasım-Billâh (833-842) teşkil ettiği hassa ordusunda Mâverâünnehirli dihkanlara da yer verdi. Hatta bu ordudaki "ebnâ" denilen askerî birlik Ferganalı dihkanların çocuklarından teşkil edilmişti (Muhammed b. Ahmed, s. 119). Mâverâünnehir'de dihkanların ehemmiyetlerini kaybetmeleri, İslâmiyet'in bu ülkede de yayılması ve kökleşmesiyle ilgilidir. Sâmânî Devleti'nin ülkenin siyasî kaderine hâkim olması ve Türkler'den oluşan hassa ordusuna sahip bulunması bu sınıfı daha önemsiz bir duruma düşürmüştü ve dihkanlık Karahanlılar devrinde tamamen ortadan kalkmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Fütûh* (Rıdvân), s. 252, 264, 265, 271, 338, 370; Ya'kübî, *Târîh*, Nefes 1384, I, 137-153; a.m.f., *Kitâbü'l-Büldân*, s. 274, 275; İbn Rüste, *el-A'lâku'n-neftse*, s. 160, 161; Taberî, *Târîh* (de Goeje), I, 434; II, 1144, 1237, 1244; İstahri, *Mesâlik* (de Goeje), s. 291, 323; Mes'ûdî, *Müracû'z-zehab* (Abdülhamîd), I, 284; a.m.f., *et-Tenbih*, Kahire 1357, s. 90-91, 94; İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, II, 449, 471, 488; *Hudûdü'l-âlem* (Sütüde), s. 83, 84, 112, 114, 120; Makdisî, *Ahşenü't-tekâsım*, s. 275, 276; Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî, *Mefâtihu'l-ülûm* (nşr. G. van Vloten), Leyden 1968, s. 119; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (Köymen), s. 192; Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Târîh* (nşr. Kâsım Ganî — Ali Ekber Feyyâz), Tahran 1324, s. 492; Nersahî, *Târîh-i Buğhârâ* (nşr. Rezavî), Tahran, ts., s. 5, 6, 7, 9, 46, 55, 63-64, 72-73, 102; Beyhakî, *Târîh* (Behmenyâr), s. 47, 73, 497; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 30, 90, 92, 109, 153, 184, 216, 238, 453, 455, 480; *Târîh-i Sîstân* (nşr. Melikü's-şuarâ Bahâr), Tahran 1314 hş., s. 81, 106; *Mücmelü't-tevârîh ve'l-kıtaş* (nşr. Melikü's-şuarâ Bahâr), Tahran 1318 hş., s. 34, 69, 420; A. Christensen, *L'Iran sous les Sassanides*, Copenhagen 1936, s. 106, 107, 254, 295, 508; W. Barthold, *Turkestan down to the Mongol Invasion*, London 1958, s. 180, 181, 226, 227, 307-308; a.m.f., *İslâm Medeniyeti*, Ankara 1963, s. 44, 45, 107; R. Levy, *An Introduction to Persian Literature*, London 1969, s. 10, 13, 16; Dihhudâ, *Luğatnâme*, XIV, 461-463; Ann. K. S. Lambton, "Dihkan", *EI*² (İng.), II, 253-254.

FARUK SÜMER

DİHKÂNİZÂDE UBEYDULLAH KUŞMÂNÎ

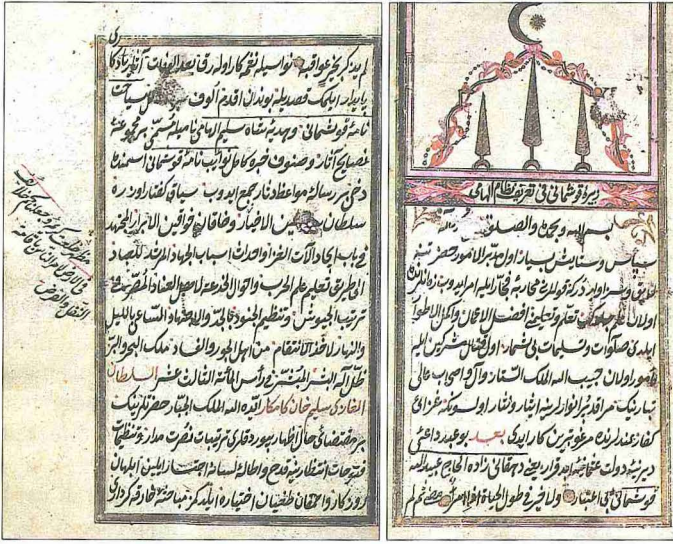
(ö. 1808'den sonra)

Nizâm-ı Cedîd'le ilgili
eserler yazan Osmanlı seyyahı.

Hayatı hakkında bilinenler hemen sadece kendi eserlerine dayanmaktadır. Kendisini "seyyah bir derviş" olarak nitelleyen Kuşmânî Efendi'nin doğum yeri ve tarihi belli değildir. III. Selim'in cülû-

sundan on sekiz ay sonra yani 1790 yılı içinde seyahate çıktı. Bu seyahatin nereden başladığı ve nereye yönelik olduğu bilinmemektedir. Seyahatinin beşinci yılına rastlayan 1209'da (1794-95) İstanbul'a gelen Kuşmânî'nin hangi belde dolaştığı ve İstanbul'da ne yaptığı hakkında da eserinde bilgi yoktur. Ancak bazı ifadelerinden Rusya'da veya Rus sınırları yakın yerlerde dolaştığı anlaşılmaktadır. 1803-1805 yılları arasında bulunduğu İstanbul'da Nizâm-ı Cedîd aleyhtarı Tayyar Mahmud Paşa'nın casusu olduğu suçlamasıyla hapsedilmiş, ancak Sultan Selim'in müdahalesiyle kurtulmuştur. 1220 (1805-1806) yılında Erzurum'da bulunduğu anlaşılan müellif tekrar İstanbul'a dönmüş, Ekim 1808'de camide yaptığı bir konuşmada yenîçerileri ağır bir dille tenkit edince şehirden uzaklaştırılmıştır. Kuşmânî'nin daha sonraki hayatı, ölüm yeri ve tarihi hakkında bilgi yoktur.

Eserleri. 1. *Zebîre-i Kuşmânî fi ta'rîfi nizâmı İlhâmî*. Nizâm-ı Cedîd'i savunmak için kaleme alınmıştır. İlhâmî III. Selim'in mahlasıdır. Ubeydullah Kuşmânî, eserini Kadı Abdurrahman Paşa'nın teşvikiyle ve öldükten sonra iyi bir adla anılmak amacıyla yazdığını belirtir. Eserin telifi, III. Selim'in tahttan indirilmesinden hemen önce yani 1806 yılı içinde tamamlanmıştır. Kitap bir mukaddime, iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Mukaddimede III. Selim'in tahta çıkışı ve bazı icraatlarından, özellikle Nizâm-ı Cedîd askerleri için kışlar yaptırmasından bahseden müellif, yer yer askerî eğitimin ve savaş ilmini öğrenmenin gereği de temas etmekte, ayrıca Nizâm-ı Cedîd'e dil uzatanlara âyet ve hadislerle cevaplar vermektedir. "Makale" adını verdiği bölümlerin birincisinde yine Nizâm-ı Cedîd'in savunmasını yapan müellif düşmana karşı koymanın farz olduğunu, eğitimsiz askerine işe yaradığını belirtmektedir. Yine bu kısımda trampet vb. aletlerin kullanılmasının câiz olduğu, Nizâm-ı Cedîd askerlerinin kıyafetlerinin küfür alâmeti sayılmaya cağı çeşitli aklî ve naklî delillerle izaha çalışılmaktadır. İkinci makede yenîçerilerin bâtil yolda oldukları, hakiki tevekülün mânası, tembelliğin kötülüğü, ülûl-emre itaatin farz olduğu üzerinde durulmakta ve Asr-ı saâdet'ten, Abbâsî ve Selçuklu ordularından örnekler verilmektedir. Bu arada yenîçerilerin müptelâ olduğu kötü alışkanlıklara, özellikle tütün tiryakiliğine dikkat çekilmektedir. Eserin sonuç kısmı daha önceki konuları tak-

Dihkânizâde
Ubeydullah
Kuşmânî'nin
Zebîre-i
Kuşmânî
ft ta'rîfi
nizâmı
İlhâmî adlı
eserinin
ilk iki sayfası
(İÜ Ktp.,
İbnülemin,
nr. T 3595)

viye amacıyla kaleme alınmış olup burada da yeniçeriler ağır bir dille yerilmekte, bu arada çeşitli nasihatler verilmektedir. Çok miktarda âyet ve hadise yer vererek eserine dinî bir hüviyet kazandıran ve korkusuzca Nizâm-ı Cedîd'in müdafaasını yapan Ubeydullah Efendi'nin Nizâm-ı Cedid düşmanlarından kendisine bir zarar gelebileceğinin hatırlatılması üzerine, "emir bi'l-mar'ûf nehyi ani'l-münker" vazifesinin herkese vacip olduğunu, kendisinin de bunu yaptığını ifade etmesi (*Zebîre-i Kuşmânî*, s. 22), eserinin yeni düzene karşı askerî ve dinî çevrelerin tepkilerini frenleme gibi bir görev üstlendiğini göstermektedir. *Zebîre-i Kuşmânî*'nin İstanbul'da Arkeoloji Kütüphanesi ile (nr. 375) İstanbul Üniversitesi (TY, nr. 1603; İbnülemin, nr. T 3595) ve Berlin Devlet kütüphanelerinde (Sahrweide, V, 123-124) dört nüshası bilinmektedir. Bunlardan baş tarafında madalyon ve takrizler bulunan, bend başlıkları altın yaldızlı Arkeoloji Kütüphanesi nüshasının III. Selim'e takdim edilmek üzere bir hattata istinsah ettirildiği anlaşılmaktadır. Bazı biyografik ve bibliyografik eserler dışında adı pek geçmeyen, ancak Cevdet Paşa tarafından kaynak olarak kullanılan *Zebîre-i Kuşmânî*'yi Ömer İşbilir yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlamıştır (bk. bibl.). 2. *Fezleke-i Nasihât-ı Kuşmânî*. Bilinen tek nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde Cevdet Paşa kitapları arasında bulunan (nr. 75) ve tamamı 30 varak olan bu eser iki bölümden ibarettir. 1806 yılında Osmanlı-Rus savaşının başlaması dolayısıyla Avrupa devletlerine hitaben yazılmış bir beyannâme ile başlayan birinci bölümde Kabakçı İsyanı anlatılmaktadır.

İkinci bölümde ise müellifin öteki eserlerinde olduğu gibi yeniçerilerin kötü durumları ele alınmakta, askerî eğitim ve savaş ilminin zaruretinden söz edilmektedir. *Fezleke-i Nasihât-ı Kuşmânî* de Cevdet Paşa tarafından kaynak olarak kullanılmıştır (*Tarih*, I, 11). Eserin iki bölümü arasındaki üslup farkı, bunlardan birincisinin başka biri tarafından yazılmış olabileceği intibahı vermektedir. 3. *Mevâiz-i Kuşmânî*. Müellifin, "ümmetin nizamına vesile olacak" bazı tavsiyelerini ihtiva etmektedir. Bilinen tek nüshası Millet Kütüphanesi'nde bulunan (Ali Emîrî, Şer'iyye, nr. 591) ve 7 varaktan ibaret olan eser beş maddeden oluşmaktadır.

Kuşmânî'nin *Zebîre-i Kuşmânî*'de kaydettiği *Risâle-i İhsâniyye*, *Terkiib-i Rehber*, *Nevâibnâme-i Kuşmânî*, *Seyahatnâme-i Kuşmânî* ve *Kânunnâme* adlı eserlerinin nüshalarına henüz rastlanmamıştır.

Kitaplarını mev'iza tarzında kaleme alan Ubeydullah Kuşmânî'nin dili ağdalı, ifadeleri muğlak ve cümleleri uzundur. Müellif beğendiği kişileri uzun uzun methederken beğenmediği kimseleri de kötü sıfatlarla yermekten çekinmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Dihkânizâde Ubeydullah Kuşmânî, *Zebîre-i Kuşmânî ft ta'rîfi nizâmı İlhâmî* (haz. Ömer İşbilir, yüksek lisans tezi, 1990), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mlf., *Fezleke-i Nasihât-ı Kuşmânî*, Beyazıt Devlet Ktp., Cevdet Paşa, nr. 75; a.mlf., *Mevâiz-i Kuşmânî*, Millet Ktp., Ali Emîrî — Şer'iyye, nr. 591; Câbi Said, *Tarih* (haz. M. Ali Beyhan, doktora tezi, 1992), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 309; Cevdet, *Tarih*, I, 11; *İzâhu'l-meknûn*, s. 613; *Osmanlı Müellifleri*, III, 123; H. Sahrweide, *Türkische Handschriften*, Wiesbaden 1981, V, 123-124.

ÖMER İŞBİLİR

DİHLEVÎ, Abdülaziz b. Ahmed

(bk. ABDÜLAZİZ ed-DİHLEVÎ).

DİHLEVÎ, Abdülhak b. Seyfeddin

(عبدالحق بن سيف الدين الدهلوی)

Eb'ül-Mecd Abdülhak b. Seyfeddin
b. Sa'dillâh ed-Dihlevî
(ö. 1052/1642)

Hindistanlı muhaddis.

958 yılı Muharreminde (Ocak 1551) Delhi'de seçkin bir Türk ailesinin çocuğu olarak dünyaya geldi. Ecdadından Hindistan'a ilk göç eden Âgâ Muhammed et-Türk el-Buhârî (ö. 790/1388), Moğol istilâsından dolayı Buhara'yı terkederek buraya yerleşmişti. Bu sebeple Dihlevî Buhârî nisbesiyle de anılır. Hindistan'da hadis ilminin temelini ilk defa o attığı için "muhaddis", soyunu göstermesi bakımından da "Türk" lakapları onun adının ayrılmaz parçaları haline gelmiştir. Bir diğer lakabı da Hakkı'dır. Babası Şeyh Seyfeddin âlim, zâhid ve edip bir kimse idi. Akaid ve tasavvufa dair bazı kitapları ile şiirleri bulunmaktadır. Dihlevî ilk öğrenimini ondan yaptı. Önce bir yıl içinde Kur'ân-ı Kerim'i ezberledi, sonra Arapça öğrenimine başladı. Yedi yıl süre ile hocası Muhammed Mukim'den ve Delhi Medresesi'ndeki diğer hocalardan İslâmî ilimler tahsil etti ve yirmi iki yaşında tahsilini tamamladı.

Babasının isteği üzerine onun medresesinde birkaç yıl hocalık yapan Dihlevî, yine babasının arzusuyla Abdülkâdir-i Geylânî'nin torunlarından olan Şeyh Mûsâ b. Hâmid el-Haseni'ye intisap etti (985/1577). Babasının ölümünden sonra (990/1582) devrinin önemli bir eğitim ve öğretim merkezi sayılan Ekber Şah'ın sarayına girdi. Burada gösterdiği başarı sebebiyle imparatorun lutuf ve ihsanına nâil oldu. Zamanının büyük kısmını imparatorun şairi Feyzî-i Hindî ve *Tabakât-ı Ekberî*'nin müellifi Mirza Nizâmeddin Ahmed el-Herevî ile birlikte geçiriyordu. Bu arada tarihçi ve ilim adamı Molla Abdülkâdir el-Bedâünî ile de irtibat kurdu. Sarayın önde gelenlerinin, dindarlığını ve şöhretini kendi şahsî gayeleri için suistimal ettiklerini anlayınca saraydan ayrıldı ve hacca gitmeye karar verdi. Bu maksatla Delhi'den ayrıldı, fakat gemiyi kaçırdığı için bir yıl Ahmedâbâd'da beklemek zorunda kaldı. Burada kendisini Mirza Nizâmeddin b. Mu-